

De Friese zaagmolens nader beschouwd

Vanouds is hout een van de meest gebruikte bouwstoffen geweest in onze gewesten. Het zou te ver voeren op deze plaats een beschouwing te houden over de verwerking van hout – met name het zagen ervan – en we willen ons dan ook beperken tot de oorsprong van de wind-houtzaagmolen, verder als zaagmolen aangeduid. Zoals de titel al aangeeft zullen we ons daarbij speciaal op Friesland richten, waar we de komst, verspreiding en ontwikkeling van de zaagmolen willen volgen. Dit kan dan ook worden gezien als een nadere uitwerking van een eerder in *De Utskoat* gepubliceerd artikel.¹

Meer dan daar het geval was, willen we hier de ontwikkeling in de omringende gewesten erbij betrekken. Zo zal wellicht duidelijk worden wat de achtergronden zijn van de huidige zaagmolenrijkdom in het land van de Elf Steden.

De zaagmolen was de meest voorkomende van de industriemolens in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Door zijn opkomst werden de handzagersgilden in de grote steden verdrongen door zaagmolenaarsgilden. Soms duurde dat lang, zoals in Amsterdam. Daar verdween het eerste in 1627, maar pas in 1695 kwam het tweede daarvoor in de plaats.² De zaagmolen werd uitgevonden door de uit Uitgeest afkomstige Cornelis Cornelisz., wiens schoonvader korenmolenaar was.³ Deze uitvinding deed hij in 1593 en omdat de toen geconstrueerde molen als moeder van alle zaagmolens werd beschouwd, noemde men hem *Het Moertje*.⁴ In 1596 werd hij verplaatst naar Zaandam (OZ.) en daar ontwikkelde zich uit de door Cornelisz. gebouwde molen de zogenaamde paltrok, een typische zaagmolen.⁵ Ook de wip-zaagmolen was een afgeleide van de vinding van Cornelis Cornelisz. blijkens de tekeningen bij het aan hem verleende octrooi, dat twaalf jaar geldig was. Na zijn overlijden kreeg zijn vrouw nog een verlenging van drie jaar. Daarna konden er vrijelijk meer worden gebouwd, uiteraard wel met dien verstande dat men toestemming voor de bouw diende te hebben.⁶ Een overzicht van de verbreiding van de zaagmolens geeft de volgende tabel.

Tabel 1. Uitbreiding van het zaagmolenbestand⁷

<i>jaar</i>	<i>plaats</i>
1594	Uitgeest
1595	Alkmaar
1598	Uitgeest
1600	Assendelft
1608	Oostzaan
1611	Alkmaar, Jisp
1614	Zaandam (west): twee
1618	Arnhem, ten zuiden
1620	Rotterdam
1626	Utrecht
1628	Groningen
1629	Uitgeest
1630	Amsterdam
1631	Middelburg
1632	Leiden: twee

In deze tabel zijn bouwjaren van zaagmolens opgenomen, maar er waren in de periode tot 1632 zeker meer van deze molens aanwezig. Aanwijzingen daarvoor vormen o.a. de reeds in 1628 genoemde molen van Uitgeest (niet voorkomend in het overzicht) en de in 1630 onder de stad Hoorn ressorterende elf zaagmolens.⁸ Van al die molens is het bouwjaar echter niet vast komen te staan.

De ontwikkeling ging ook aan het buitenland niet onopgemerkt voorbij. Steeds meer hout werd in opdracht van buitenlanders binnen de Republiek gezaagd met windkracht. Verder liet men Hollanders overkomen om in eigen land zaagmolens te bouwen. Een voorbeeld hiervan is de Rotterdammer Cornelis Cornelisz.(!) Hagenaar, die een zaagmolen bouwde in Bretagne (1621). De Oostzaner Willem Cornelisz.(!) bouwde een zaagmolen in Zweden (1633), terwijl andere Zaankanters molens bouwden in Antwerpen (1665), Saxon-Gotha (1672) en CarolinaV.S. (1686).⁹ Uiteraard had dit uiteindelijk gevolgen voor de uitvoer van gezaagd hout, die ook al leed onder steeds meer invoerrechten in de ons omringende landen. Aan het einde van de achttiende eeuw kwam er dan ook een einde aan de periode van grote bloei.¹⁰ Deze bloei zette pas goed in na de Vrede van

